

شبکه‌های اجتماعی مجازی و مسئله بحران هویت در نوجوانان

معصومه میرزائی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه الزهرا، تهران، ایران.

چکیده

امروزه مسئله بحران هویت در نوجوانان، یکی از چالش‌های اصلی نهادهای آموزشی و تربیتی هر جامعه‌ای شناخته می‌شود. این امر با توجه به گسترش روزافزون فعالیت نوجوانان در عرصه فناوری اطلاعات و ارتباطات (به ویژه بستر شبکه‌های آنلاین)، قابل تأمل است. چرا که تحولات فناورانه و ظهور تکنولوژی‌های نوین، اغلب سبب ایجاد هویتی سیال و ناپایدار در کاربران خواهد شد؛ به عبارتی، زمانی که افراد در معرض رواج هویت‌های متکثر، متنوع، چند لایه و ناپایدار در فضاهای مجازی قرار می‌گیرند، هویت واقعی خود را بازتعریف کرده و در این جریان افراد در فرایند هویت‌یابی با مشکلات متعددی مواجه خواهند شد. پژوهش حاضر با روش تحلیلی- توصیفی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. هدف اصلی آن بررسی و واکاوی مفهوم بحران هویت و نقش شبکه‌های اجتماعی در بروز آن می‌باشد. در این راستا ضمن بررسی ابعاد و ویژگی‌های شبکه‌های مجازی به تبیین ارتباط شبکه‌های اجتماعی آنلاین و مسئله بحران هویت در قشر نوجوانان می‌پردازد.

واژگان کلیدی: نوجوانان، شبکه‌های اجتماعی، جهان مجازی، فناوری‌های ارتباطی، بحران هویت

مقدمه

جوامع مختلف تحت تاثیر تحولات بسیار عظیم علمی-تکنولوژیک به سمت جامعه اطلاعاتی یا جامعه شبکه‌ای در حال حرکت‌اند. جامعه شبکه‌ای، جامعه‌ای است که ساختار آن متأثر از فناوری است. در چنین جامعه‌ای، جوامع با چالش‌هایی چون نابرابری اجتماعی، هویت‌های جدید، تمایزپذیری و شکل‌گیری هویت سیال و غیره رو به رو شده‌اند. به نظر می‌رسد به علت وجود این چالش‌ها انسجام اجتماعی و هویتی در جامعه اطلاعاتی و به خصوص در کشورهای در حال توسعه متزلزل شده است. فرایند جهانی شدن با گسترش قلمرو روابط زندگی اجتماعی، دنیای اجتماعی افراد را بسیار بزرگ‌تر می‌کند و احساس کنترل‌ناپذیر شدن چنین دنیایی را در آن‌ها به وجود می‌آورد (معمار، ۱۳۹۱). فرایند نوسازی از طریق شیوع فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی، تحولات فراینده مادی و غیرمادی در زندگی بشر به وجود آورده است. افزایش فاصله انسان‌ها از منابع سنتی هویت سازشان و گرایش به شیوه‌های جدید نگرستن به زندگی از جمله دلایل تغییر تعریف انسان‌ها از هویت‌شان است. عضویت افراد در شبکه‌های اجتماعی متنوع بستری برای بازاندیشی بیشتر در هویت فراهم کرده است. این شبکه‌ها، دارای آثار مثبت و منفی هستند که آثار منفی آن‌ها شامل تکه پاره گشتن سریع جوامع، دگرگونی مفاهیم زمان، مکان، فضا و منابع فرهنگی، به چالش کشیده شدن هویت‌های اصیل و سنتی، رواج هویت‌های سیال و ناپایدار می‌باشد (دانشمند، ۱۳۹۸). جهان مجازی یا تاثیر گرفتن از صنعت هم زمان ارتباطات، منشأ ظهور فرهنگ‌های آنی و به دنبال آن، هویت‌های همزمان، متکثر و ناپایدار شده است که در دوره محدودی شکل می‌گیرد و با ظهور هویت‌های جدید به سرعت از بین می‌رود (باقری دولت‌آبادی و زارعیان جهرمی، ۱۳۹۲). در گذشته فرایند هویت‌یابی در دوران پیشامدرن با محیط جغرافیایی ارتباط تنگاتنگ داشته و متأثر از جغرافیای مشخص و قوانین مدتی بوده است؛ اما در طی دو دهه اخیر به دنبال تحولات فناورانه و ظهور تکنولوژی‌های نوین، مفهوم هویت دستخوش تغییرات ماهیتی شده و به بروز هویت‌های متنوع، چند لایه و ناپایدار مجازی، فارغ از الزامات ساختی (موقعیت جغرافیایی، جنسیت، طبقه، قومیت و نژاد) انجامیده است (محمودی و همکاران، ۱۴۰۰). در این جهان مرزهای نفوذناپذیر بین مقولات و گروه‌های هویتی، دیگر مستحکم نیستند، بلکه به شدت آسیب‌پذیر و شکننده هستند. دنیای ارتباطات پیشاهنگ این تغییرات است. احساس هویت، فرایند معنا بخشی و معناسازی در زندگی است. این معنا قابلیت به چالش کشیده شدن و به بحران دچار شدن را دارد (کاروانی، ۱۳۹۷). شبکه ارتباطی گسترده در همه سطوح ارتباطات انسانی، جهان را به صورت دهکده‌ای درآورده است؛ این امر سبب شده است تا هویت‌های متنوع و متعدد به راحتی با یکدیگر در ارتباط باشند و بر یکدیگر تاثیر گذارند. در واقع این قابلیت به فرد داده می‌شود تا خود را هرگونه که می‌خواهد، فراتر از هویت واقعی خود در جهان فیزیکی بازتعریف و روایت کند در نتیجه، در معرض تنوعات و تحولات هویتی قرار دارد. کاستلز معتقد است، هویت فرایند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی است که بر دیگر منابع اولویت داده می‌شود و برای هر طبقه خاص یا برای هر گروه ممکن است چندین هویت وجود داشته باشد (محمودی و همکاران، ۱۴۰۰).

زمانی این تلقی وجود داشت که هویت افراد در فضای مجازی، هویتی ناشناخته و چندگانه است، اما اکنون کاربران ادامه هویت تعریف شده خود در فضای مجازی را به صورت آفلاین پی می‌گیرند و یا در فعالیت‌های آفلاین در بسیاری از مواقع برای خود نام و نشان تعریف می‌کنند و با آن همزادپنداری زیادی دارند. بنابراین، معادلات پیشین هویت دچار تحول شده است. بدین ترتیب، بازتعریف هویت فردی و اجتماعی در فضای مجازی در ابعاد گوناگون قابل بررسی است. در این فضا، همگرایی جامعه مصرفی و تخصص حرفه‌ای تولیدکنندگان و تجار به بازآفرینی مفاهیم انسانی چون بلوغ، سن و مراحل مختلف زندگی انجامیده است. شاید این تعجب برانگیز باشد که مفاهیم انسانی با ابعاد زیست‌شناختی مانند بلوغ نیز در دنیای مجازی تعبیر جدید بیابند، اما ریشه استحاله این مفاهیم ناشی از تأثیرگذاری قوی فضای مجازی بر نوع تفکر کاربران است (Katz & Marshal, 2006). یافته‌های پژوهش‌های پیشین نمایانگر تأثیرات رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی مجازی بر هویت است. در این میان می‌توان به مواردی از جمله؛ پژوهش بوربور و اسماعیلی (۱۳۹۹) در حیطه نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با هویت اجتماعی زنان

و پایان نامه دانشمند (۱۳۹۸) در رابطه با سیالیت هویت و بازاندیشی در آن در جریان بهره‌گیری از شبکه‌های اجتماعی و نیز تحقیق کاروانی (۱۳۹۷) در مورد میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و تاثیرگذاری بر هویت افراد و تحقیق معمار و همکاران (۱۳۹۱) در زمینه فضای مجازی و بحران هویت در زمینه‌های فردی و تحقیق (Marino & et al, 2016) در رابطه با استفاده از شبکه فیس بوک و تاثیر بر ساخت هویت و هنجارهای اجتماعی افراد اشاره کرد. امروزه در ایران گسترش فضای اجتماعی و عام شدن بسیاری از امور خاص و درهم تنیدگی جهان، موجب شده است که نوجوانان و جوانان امروزی در انتخاب هویت‌های منسجم و یگانه با مشکل و حتی بحران مواجه شوند و هویت آن‌ها دچار انشقاق گردد. از این رو آن‌چه دیده می‌شود، فرایند آرام و پیوسته انتقال هویت از نسلی به نسل دیگر نیست، بلکه در دنیای کنونی، بیشتر شاهد بحران‌های هویتی و به همان نسبت، بازسازی‌های هویتی هستیم. اشاعه فناوری‌های اطلاعاتی نوین در میان جوامع، بدون شک بر شیوه زندگی مردم دنیا تاثیرگذار بوده است و به تبع آن، الگوهای رفتاری جوانان بالاخص جوامعی نظیر ایران نیز متأثر از اشاعه سریع فرهنگ نوین سایر ملل و جوامع غربی است. ورود عناصر جدید فرهنگی، به واسطه جذابیت فضای مجازی (اینترنت) و تجربه و حضور مستمر قشر جوان -دانشجو و دانش‌آموز- در این محیط با نیازها و انگیزه‌های مختلف (علمی، آموزشی، سرگرمی و خبری) منجر به بازتولید سلیقه‌های مجازی شده است (یعقوبی دوست، ۱۳۹۸). بدین ترتیب می‌توان اذعان داشت، استفاده از شبکه‌های اجتماعی می‌تواند نقش مهمی را در تغییر الگوی زندگی دانش‌آموزان و نحوه برقراری ارتباطات آن‌ها داشته باشد و به سرعت جای خود را در عرصه تعامل‌های اجتماعی باز کرده و علاوه بر گسترش، تنوع و ارائه شیوه‌های متفاوت ارتباط اجتماعی، به دلایل گوناگون قشر عظیمی از جامعه یعنی جوانان را تحت تاثیر قرار داده است. با توجه به مطالب مذکور این تحقیق به شناسایی و واکاوی مسئله بحران هویت در جریان بهره‌گیری از فضاها و شبکه‌های اجتماعی آنلاین می‌پردازد.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر سعی شده است با تاکید بر منابع موجود، به تجزیه و تحلیل مسئله بحران هویت و گسترش دامنه آن، پرداخته و نقش حائز اهمیت شبکه‌های اجتماعی (با تاکید بر نظریه کاستلز) در تزلزل ابعاد هویتی مخاطبان تشریح شود. بنابراین ابتدا به چگونگی نمود قدرت در جریان فضاها و آنلاین و تاثیر آن بر کاربران اشاره می‌شود و سپس به مهم‌ترین آسیب‌های فضاها و آنلاین در از هم گسیختگی هویت فردی و اجتماعی افراد می‌پردازد.

یافته‌ها

۱. شبکه‌های اجتماعی مجازی و مخاطبان

یکی از ابزارهایی که امروزه به واسطه توسعه فناوری گسترش یافته است، شبکه‌های اجتماعی است که توانسته‌اند نقش مناسبی را در زمینه بهبود ارتباطات در درون جامعه ایفا نمایند (Sapountzi & Psannis 2018) شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های اجتماعی مجازی به شمار می‌روند که در آن‌ها افرادی که از نظر زمانی و مکانی از یکدیگر جدا هستند، به راحتی می‌توانند علایقشان را با یکدیگر سهیم شوند و با سایر افراد به تبادل اطلاعات بپردازند (Wang & et al, 2015) شبکه‌های اجتماعی مجازی یا شبکه‌های اجتماعی اینترنتی، وبسایت یا مجموعه‌ای از وبسایت‌ها می‌باشند که به کاربران امکان می‌دهد علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خود را با یکدیگر به اشتراک بگذارند؛ به عبارت دیگر، شبکه‌های مجازی، سایت‌هایی هستند که با استفاده از یک موتور جست‌وجوگر و افزودن امکاناتی مانند چت، پیام‌رسان الکترونیک، انتقال تصویر و صدا و غیره، امکان ارتباط بیشتر کاربران را در قالب شبکه‌ای از روابط فردی و گروهی فراهم می‌آورد. در واقع بستری است برای ایجاد روابط مشخص مانند دوستی، بین گروه‌هایی که به افراد متصل هستند و در نتیجه ارتباطات اجتماعی از آن فرد به شبکه و از شبکه به کل افراد سرایت می‌کند. بر این اساس، بلوک‌های اصلی شبکه «ارتباط» است و دیدگاه شبکه با مطالعه روابط اجتماعی موجود بین مجموعه‌ای از افراد، به تحلیل ساخت اجتماعی می‌پردازد و ضمن این که به کل ساخت توجه می‌کند، الگوی روابط موجود در داخل ساخت را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد. می‌توان گفت، پایگاه یا مجموعه پایگاه‌هایی هستند که امکانی فراهم می‌آورند تا کاربران بتوانند علاقه‌مندی‌ها، افکار و فعالیت‌های خودشان را با دیگران به اشتراک بگذارند و دیگران هم این افکار و فعالیت‌ها را

با آن‌ها سهیم شوند و نیز مجموعه‌ای از سرویس‌های مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می‌آورد که توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود ایجاد کنند، یا با دیگر اعضای شبکه ارتباط برقرار کنند، منابع خود را با آن‌ها به اشتراک بگذارند و از میان توصیفات عمومی دیگر افراد، برای یافتن اتصالات جدید جست‌وجو کنند (Boyd & Elison, 2007). در واقع می‌توان این‌گونه گفت، شبکه مجموعه‌ای است از اشیاء یا یا دستگاه‌ها مانند تلفن، فکس و کامپیوتر که به هم متصل‌اند و به صورت مجموعه‌ای از گره‌ها و روابط بین آن‌ها تعریف می‌شود (Pempek, & et al, 2009). گره‌ها روابط را نشان داده، که می‌توانند جهت‌دار، بدون جهت، وزن‌دار یا دوتایی (صفر و یکی) باشد. ساده‌ترین نوع آن، شبکه روابط دوتایی بدون جهت است که فقط وجود یا عدم وجود رابطه‌ها بین گره‌ها را نشان می‌دهد. با استفاده از وزن رابطه می‌توان تکرار یا شدت رابطه را مورد مطالعه قرار داد. ویژگی‌های تعاملی شبکه‌ها را می‌توان موارد زیر در نظر گرفت:

الف) محتوا^۱: به بافت هنجاری که در یک تعامل جریان دارد، گفته می‌شود، مانند روابط دوستی، همکلاسی، خویشاوندی و غیره. ب) جهت‌دار بودن^۲: جهت‌دار بودن بدین معنی است که آیا رابطه بین ایگو و یکی از اعضای شبکه متقابل است یا فقط یک طرفه است.

ج) دوام^۳: دلالت بر تداوم و ثبات یک رابطه در دوره زمانی دارد. این‌که تعامل بین دو فرد در یک دوره زمانی ادامه می‌یابد و بالعکس.

د) شدت^۴: شدت به درجه‌ای اطلاق می‌شود که افراد در آن قرار دارند و آماده انجام تعهدات هستند.

ه) فرکانس^۵: فرکانس تعداد دفعات تعامل را نشان می‌دهد.

بنابراین نقطه تمرکز دیدگاه شبکه این است که به جای توجه و تأکید بر کنشگران و ویژگی‌های فردیشان به عنوان واحد تحلیل، به ساختار روابط بین این کنشگران توجه می‌کند. براین مبنا مشخصات ساختاری شبکه عبارت‌اند از اندازه شبکه (تعداد اشخاصی که با یک فرد در روابط مختلف شریکند)، تراکم شبکه (درجه اتصالات داخلی بین اعضای شبکه)، شدت تماس و صمیمیت (قدرت و طبیعت یک رابطه بر حسب مسائل عاطفی «شدید یا ضعیف») و در نهایت دستیابی به منابع (وجود یا عدم وجود راه‌حل‌های جایگزین، احساس وابستگی و ...). می‌باشد. کاستلز در توصیف جوامع مجازی می‌گوید: منظور از آن‌ها جوامعی هستند که افراد به واسطه ارزش‌ها و علایق مشترک از طریق شبکه اینترنت به همدیگر متصل می‌شوند و پیوندهای دوستی و حمایتی میان آنان به وجود می‌آید که ممکن است به ارتباطات رو در رو هم بیانجامد (Castells, 2001). به باور وی، فضای مجازی مکان نیست. دالان و راهرویی است بین مکان‌ها. "شما درحالی که در محل خودتان اقامت دارید، می‌توانید در آن گردش کرده و مردمی را ملاقات کنید که در مکان‌های دیگری زندگی می‌کنند. اما قادر هستید با استفاده از فضای مجازی در جهان ذهنی خودتان باشید. بنابراین نوعی فرافضا و فضای ذهن است. فضایی که ما هر روز در آن دست به عمل می‌زنیم و با مردمان و اندیشه‌ها و مکان‌ها و زمان‌های دیگر ملاقات می‌کنیم" (کاستلز و اینس، ۱۳۸۴).

اگرچه این فضا محیطی سیال و بی حد و مرزی است که به سادگی، همیشه در دسترس همگان است اما به همان سادگی که ایجاد می‌شود، از بین رفته، محو می‌شود. بدین ترتیب شبکه‌های اجتماعی توانایی ایجاد تغییرات اساسی و گسترده را در سطح روابط بین فردی و روابط اجتماعی افراد دارند (Lee & Bonk, 2016). شبکه‌های اجتماعی مجازی که امکان تمرکززدایی^۶ و تعامل آزاد بین کاربران را فراهم ساخته‌اند، به تدریج شکل سلسله مراتبی و متمرکز ارتباطات و تعاملات را محو می‌کنند و به سرعت در تمامی قلمروهای فرهنگی و اجتماعی گسترش می‌یابند. آن‌ها راه‌های جدیدی را برای برقراری ارتباط و تعاملات انسانی پدید آورده‌اند که ماهیتی متفاوت از روابط در جهان واقعی دارند. از دیدگاه کاستلز قدرت در جامعه شبکه‌ای به دست

¹Content

²Directedness

³Durability

⁴Intensity

⁵Frequency

⁶Decentralization

کسانی می‌افتد که ظرفیت‌های ارتباطی میان شبکه‌ها و گروه‌های درون شبکه را کنترل می‌کنند. تعریف مورد نظر او از قدرت نشان می‌دهد که ظرفیت ارتباطی، مهم‌ترین عامل در اختیار کنشگران است که با آن می‌توانند از طریق تغییر در روند معنا سازی، تصمیمات دیگر کنشگران را تحت تأثیر قرار دهند. به اعتقاد وی، در دوران تاریخی معاصر «هویت به اصلی‌ترین و گاه تنها سرچشمه معنا تبدیل شده است. مردم هرروز بیش از گذشته معانی خود را نه بر اساس اعمال بلکه بر اساس هویت خود یا آنچه که گمان می‌کنند هویتشان است، سامان می‌دهند، از سوی دیگر شبکه‌های جهانی مبادلات ابزاری، با جریان بی وقفه تصمیمات راهبردی، افراد، گروه‌ها، مناطق و حتی کشورها را به نحو گزینشی و برحسب اهمیتی که در برآورده ساختن اهداف شبکه دارند، به کار می‌گیرند. این امر ناشی از شکاف بنیادین میان ابزارگرایی انتزاعی و عام، هویت‌های خاص‌گرایی است که ریشه تاریخی دارند. ساختار جوامع ما به نحو روز افزونی پیرامون تقابل دوقطبی میان شبکه و خویش شکل می‌گیرد (کاستلز، ۱۳۸۳). هنگامی که انسان‌ها از طریق رسانه‌هایی چون اینترنت در سطح میان فردی و در سطح کلان اجتماعی به مبادله اطلاعات، عواطف و احساسات بپردازند و تجربیات گوناگون و علایق و سلاقی مختلف را به اشتراک بگذارند، تبعاً فرایند قضاوت و ارزیابی در مورد ارزش‌ها، باورها و هنجارها و سبک زندگی خود را آغاز خواهند کرد و در مورد آنچه فرهنگ جامعه به آن‌ها آموخته است، تامل خواهند کرد. بازاندیشی در فرهنگ و هویت خویش یکی از نتایج طبیعی و مورد انتظار فرآیندی است که در آن اطلاعات و هنجارها و ارزش‌ها و عواطف به طور وسیع و آزادانه مبادله می‌شود، در این راستا طبعاً عادات و رسوم، یا مولفه‌هایی از فرهنگ می‌تواند در بوطه نقد قرار گیرد و از آن‌ها فاصله گرفته شود (موسوی و جوادی، ۱۳۹۶). بنابراین سایت‌های شبکه‌بندی اجتماعی فضاهای زنده‌ای هستند که همه جنبه‌های زندگی انسان‌ها را به هم متصل می‌کند که روندی مهم برای کل جامعه است. این سایت‌ها با ایجاد فرهنگ به اشتراک‌گذاری، فرهنگ را دگرگون می‌کنند. کاربران از زمان و فضا پیشی می‌گیرند، اما تولید محتوا کرده، پیوندهایی برقرار می‌کنند و روندها را متصل می‌کنند. اکنون در هر جنبه از تجربه انسانی یک جهان شبکه‌ای شده دائمی وجود دارد. مردم در شبکه‌هایشان در تعاملات چندگانه دائمی مشترک تکامل می‌یابند اما شرایط تکامل مشترک خود را خودشان انتخاب می‌کنند. سایت‌های شبکه‌بندی اجتماعی را خود کاربران بر اساس هم معیارهای خاص گروه‌بندی و هم شبکه‌های دوستی گسترده‌تر می‌سازند. این سایت‌ها را مردم، بر مبنای پلتفرم‌ها یا پایگاه‌های فراهم شده توسط سوداگران ارتباطات آزاد، و با سطوح متفاوت آشکارگی و محرمانگی طراحی می‌کنند. کلید موفقیت یک سایت شبکه‌بندی اجتماعی ناشناس بودن نیست، بلکه برعکس، خود بازنمایی شخص واقعی متصل به اشخاص واقعی است تا با دیگران ارتباط داشته باشند (کاستلز، ۱۳۹۳).

۲. تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر هویت و رفتار افراد

در گذشته مکان نقش کلیدی در خلق هویت اجتماعی افراد داشت، افراد کمتر با دنیای خارج ارتباط داشتند و سنت‌های بومی و محلی بخش اعظم از هویت آنان را شکل می‌داد. اما به دنبال مدنیته و ظهور فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی فرد خود را از مکان جدا می‌کند و به جهان پیوند می‌زند، در نتیجه افراد با منابع هویت‌یابی متکثری رو به رو هستند و هویت‌یابی شکلی غیرمحلی و جهانی پیدا کرده است (زارع و همکاران، ۱۳۹۴). به عبارتی با فرا رسیدن عصر جدید، رسانه‌ها نیز از عوامل شکل‌دهنده هویت‌ها به شمار می‌روند. فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی و رسانه‌های نوین به ویژه شبکه‌های اجتماعی نیز بر هویت تأثیر گذاشته و رویکردهای متفاوتی درباره تأثیر آن بر هویت مطرح شده است. برخی، استفاده از این رسانه‌های نوین را تقویت‌کننده هویت می‌دانند، و برخی گسترش و فراگیری این فناوری‌ها را تضعیف‌کننده هویت به شمار می‌آورد. به نظر می‌رسد گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی و در رأس آن اینترنت و شبکه‌های ارتباطی، فضایی برای ساخت مجدد هویت فراهم کرده است. در این میان پیوند عناصر اساسی هویت‌ساز، یعنی زمان، مکان، فضا و مرزهای زندگی اجتماعی را به شدت تحت تأثیر قرار داده است (نیکخواه قمصری و منصوریان راوندی، ۱۳۹۲). شبکه ارتباطی گسترده در همه سطوح ارتباطات انسانی، جهان را به صورت دهکده‌ای درآورده است و همین امر باعث شده هویت‌های متنوع و متعدد به راحتی با یکدیگر در ارتباط باشند و در یکدیگر تأثیر گذارند. کاربر اینترنت با گشت و گذار در جهان سایبری با روش‌های گوناگون زندگی جدید جهانی آشنا می‌شود و به این ترتیب شهروندان جامعه جهانی از اتخاذ یک موضع خاص یا به عبارتی هویت ثابت سرباز می‌زنند، زیرا ارزش‌ها و روش‌های متنوعی در

پیش و رویشان وجود دارد (رضایی، ۱۳۹۷). این فضا، آزادترین محیطی است که بشر تا به امروز با آن مواجه بوده، منابع هویت‌ساز سنتی و معمول در جوامع را تضعیف و کارکرد آن‌ها را با دشواری رو به رو کرده است (معمار و همکاران، ۱۳۹۱). گیدنز معتقد است که هویت:

- بر ساخته‌ای اجتماعی است. کیفیتی ثابت یا ذاتی نیست، بلکه ساخته می‌شود، سپس در تعامل با دیگران تغییر می‌کند.
- هویت توأم با احساس تعلق است. جزء ذاتی این که بدانیم چه کسی هستیم؛ عضویت در گروه یا گروه‌های اجتماعی است که از اعضای شبیه به یکدیگر تشکیل شده‌اند.
- مسئله هویت به تفاوت ما با دیگران نیز مربوط می‌شود. بخشی از دانستن این که چه کسی هستیم، دانستن این است که چه کسی نیستیم.

▪ از آن‌جا که هویت اکتسابی است، انعطاف‌پذیر نیز هست و در برخی از جوامع انعطاف‌پذیرتر از برخی دیگر است. در گذشته هویت افراد در تعاملات حضوری افراد و به صورت چهره به چهره شکل می‌گرفت؛ اما امروزه با ظهور فناوری و رسانه‌های جدید، تعاملات به صورت مجازی درآمده است که دیگر ارتباطات چهره به چهره، تعیین‌کننده هویت افراد نیست، بلکه این تعامل از کانال فضاهای مجازی ایجاد شده و به فرد این امکان را می‌دهد که با افرادی فراتر از مکانی که در آن حضور دارد ارتباط برقرار کند (مهرپو و همکاران، ۱۳۹۸).

در فضای مجازی، مرز واقعیت با غیر واقعیت، حقیقت جلوه داده می‌شوند و نیست‌ها و هست‌ها با غیر حقیقت مخدوش می‌شود؛ هویت حاصل از چنین فضایی، هویتی سیال، ناپایدار و نامحدود خواهد بود، در چنین حالتی، رابطه ساده و مشخص بین فرد با اجتماع و معنای ثابت هویت در دنیای سنتی از بین می‌رود و رابطه‌ای پیچیده، غیرمتمرکز و منتج از مفهوم فضا در ارتباط با هویت‌ها شکل می‌گیرد که فاقد شکل ساخت یافته و مشخص است و از هرگونه تعریف و صورت‌بندی مشخص می‌گریزد (باقری و دولت‌آبادی، ۱۳۹۲). به عبارتی ابتدایی‌ترین تاثیر شبکه‌های اجتماعی اینترنتی بر کاربران این است که هویت فعلی او را به چالش می‌کشند؛ ابتدا کاربر را از خود واقعی تهی می‌کنند و سپس فرصت می‌دهند خود ایده‌آلش را بروز دهد، در حالی که به طور ناخودآگاه، این خود جدید در فضای گفتمانی شبکه‌های اجتماعی بر ساخته شده است، صحنه‌ای فراهم می‌آورند که کاربران می‌توانند از هر جنسیت، سن، طبقه اجتماعی نژاد و قومیت و... در آن ظاهر شوند و نقش دلخواه خود را بازی کنند. در این سطح شبکه‌های اجتماعی مجازی، کاربر را به هویتی فردمدار شده با مشخصات منحصر به فرد سوق می‌دهند. در واقع این قابلیت به فرد داده می‌شود تا خود را هرگونه که می‌خواهد، فراتر از هویت واقعی خود در جهان فیزیکی بازتعریف و روایت کند. بنابراین با قبول این فرض که شبکه‌های اجتماعی اینترنتی در درون جامعه مصرفی خلق شده‌اند، خود منشأ بازتولید مکرر چنین جامعه‌ای می‌شوند (یعقوبی‌دوست، ۱۳۹۸). در واقع در شبکه‌های اجتماعی آفلاین و آنلاین، افراد به سرعت در معرض اطلاعات سبک‌ها و شیوه‌های جدید نگرستن، تفکر و زیست هستند. با توجه به مقتضیات شرایط فعلی، پدیده بازاندیشی در همه ابعاد و سطوح زندگی افراد امری دور از انتظار نیست. با توجه به صورت روزافزون تغییرات فناورانه و شبکه‌ای شدن هر چه بیشتر جامعه، طولانی‌تر شدن زنجیره ارتباطی انسانی و نیز گسترش نقش‌ها و عضویت‌ها در شبکه‌های آفلاین و آنلاین، افراد در فضای متکثر شناختی و هویتی قرار می‌گیرند و الزامات این فضای پیچیده ایجاب می‌کند که انسان‌ها برای طرد نشدن از اجتماع و یا پذیرش توسط اطرافیان و دیگران، خود را در جریان تکرار آراء، اندیشه‌ها و به طور کلی هویت‌ها قرار دهند. با توجه به سیر سریع تحولات مدرنیته و تغییر محتوی و فرم نیازها، انسان برای رفع نیازها و تطبیق باید با شرایط دائما جدید سازگاری یابد و این امر با تجدید نظر دائمی در کنش و رفتار او پدید می‌یابد (دانشمند، ۱۳۹۸). لذا هویت ثابت و انتزاعی سوژه دوران مدرن به مخاطره افتاده است، تا جایی که فوکو سوژه مدرن را با مبانی مدرنیته نفی می‌کند. به این ترتیب در گذر از مدرنیته هویت جمعی افراد بر اخلاق دوران مدرن، بدون حذف تمایلات و امور مربوط به مشخصات مادی‌شان مطرح شده است و از این رو فردی با اصالت داشتن همه مشخصاتش به تناسب کثرت ارتباطات که دارد در معرض تنوعات و تحولات هویتی قرار دارد (صانع‌پور، ۱۳۹۰).

همان‌گونه که (Bartle, 2004) خاطر نشان می‌کند، هویت، حاصل تفکر است که در قالب‌های گوناگون ظهور می‌کند، و با توسعه عرصه مجازی زندگی بشر، این حقیقت غیرقابل انکار است که این فضای مجازی با کاربر ارتباطی دوسویه قرار دارد؛ نحوه تفکر او را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در مقابل گستره وسیعی را فراهم می‌آورد که کاربر هویت خود را در آن براساس ترجیحات خود ابراز می‌کند و به منصف ظهور می‌رساند. به عبارت دیگر، فضای مجازی امروز تنها آیین منعکس‌کننده کاربر مقابل خود نیست، بلکه تا حد زیادی چگونگی کیفیت کاربر خود را نیز تعریف می‌کند. همچنین بنا به دیدگاه کاستلز، از آن‌جا که انتقال و جریان فرهنگ از طریق ارتباطات صورت می‌گیرد، حوزه فرهنگ که نظام‌هایی از عقاید و رفتارها را شامل می‌شود، با ظهور تکنولوژی جدید دچار دگرگونی‌های بنیادین می‌گردد. بنابراین شخصیت، هویت و رفتار افرادی که با این تکنولوژی‌های نوپدید سر و کار دارند، تحت تأثیر شبکه‌ها قرار گرفته و آنان را همسو و هم‌فکر با دیگر افراد استفاده‌کننده از این شبکه‌ها می‌کند (محمودی و همکاران، ۱۴۰۰). در این بستر، افراد احساس آزادی بیشتری نسبت به فضای واقعی را تجربه می‌کنند. به این معنی که فرد از هویت واقعی خود جدا شده و در فضایی جدید، روابط و هویت جدیدی را می‌آزماید. می‌توان گفت، ابتدایی‌ترین تأثیر شبکه‌های اجتماعی اینترنتی بر کاربران این است که هویت فعلی او را به چالش می‌کشند؛ ابتدا کاربر را از خود واقعی تهی می‌کنند و سپس به او فرصت می‌دهند خود ایده آلیش را بروز دهد، در حالی که به طور ناخودآگاه، این خود جدید در فضای گفتمانی شبکه‌های اجتماعی بر ساخته شده است. شبکه‌های اجتماعی صحن‌های فراهم می‌آورند؛ که کاربران می‌توانند از هر جنسیت، سن، طبقه اجتماعی، نژاد و قومیتی که باشند، در آن ظاهر شوند و نقش دلخواه خود را بازی کنند. در این سطح، شبکه‌های اجتماعی مجازی، کاربر را به هویتی فردمدار شده با مشخصات منحصر به فرد سوق می‌دهند. در واقع با شبکه‌های اجتماعی مجازی این قابلیت به فرد داده می‌شود تا خود را هر گونه که می‌خواهد، فراتر از هویت واقعی خود در جهان فیزیکی بازتعریف و روایت کند. بنابراین، با قبول این فرض که شبکه‌های اجتماعی اینترنتی در درون جامعه مصرفی خلق شده‌اند، خود منشأ بازتولید مکرر چنین جامعه‌ای می‌شوند (معمار، ۱۳۹۱).

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه زندگی افراد به گونه‌ای ناهماهنگ تکه تکه شده است. در گذشته مکان نقش اصلی در ایجاد هویت اجتماعی افراد داشت و سبک‌های بومی و محلی بخش گسترده‌ای از هویت آنان را شکل می‌داد. اما به دنبال مدنیته و ظهور فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی فرد خود را از مکان جدا می‌کند و به جهان پیوند می‌زند، در نتیجه افراد با منابع هویت‌یابی متکثری رو به رو هستند و هویت‌یابی شکلی جهانی پیدا کرده است. رسانه‌های ارتباط جمعی در عصر امروز نقش کلیدی در تعیین سرنوشت توسعه کشورها به شمار می‌آیند و این وسایل منشأ بسیاری از تحولات معاصر، راهنما و کنترل‌کننده جریان‌ها و تحولات در جهان محسوب می‌شوند. پاستر در عصر دوم رسانه‌ها تأکید می‌کند، در دوره جدید که اینترنت و ارتباطات الکترونیک در جامعه سیطره دارد، این داده‌ها و اطلاعات یا به عبارت دقیق کلمه، این اجتماعات مجازی هستند که هویت افراد را می‌سازند. وسایل نوین اطلاعاتی و ارتباطی در اثر تغییراتی که در برداشت‌های بشر امروزی به وجود می‌آورند، هویت‌ها را در وضعیت کاملاً تازه‌ای قرار می‌دهند که متفاوت و حتی مغایر با گذشته است (پاستر، ۱۳۷۷). با این وصف ارتباطات سریع جهانی شده امروز، در سطح شتاب‌گیری قرار گرفته است و از این رو به دست آوردن هویت جمعی امری اجتناب‌ناپذیر می‌نماید زیرا انسان خواه یا ناخواه در فضایی قرار گرفته که هویت فردی‌اش را با همه مردان و زنان جهان سیال کنونی سهیم می‌کند. بر اساس جهانی شدن، زندگی افراد ناهماهنگ شده و به صورت رخداد‌های متصل درآمده است. بنابراین افرادی که به طرف جامعه متشکل از انگاره‌ها و اصول حقیقی یا قانونی حرکت می‌کنند، نمی‌توانند در طول زمان هویتی پایدار و مستمر داشته باشند. به نظر می‌رسد در دوران جدید دائماً پیشنهاد‌های جدیدی برای هویت‌های جدید در راه است و شخصی همیشه برای دفاع از هویت شخص اولی در برابر دومی آماده است. بحران هویت در چنین فضایی انسان‌ها را دچار چندگانگی و تزلزل خواهد کرد. چنین مردمی فقط می‌توانند به امروز بهتر خویش فکر کنند در حالی که هیچ آرمانی پیش و رو ندارند. از این رو علاوه بر بی‌ثباتی فردی هویت اجتماعی و جمعی نیز هیچ ثباتی نخواهد داشت. حتی گفتمان‌های حاضر در شبکه‌های اجتماعی می‌توانند عقاید و باورهایشان شود و به نوعی درگیر

ماریچ سکوت شوند و مدتی تغییرات هویتی ناخواسته در افراد شکل می‌گیرد (رضایی، ۱۳۹۷). در جریان تبادل اطلاعات در شبکه‌ها انگاره تصور از خود دچار دگرگونی می‌شود. تصور از خود نیز به عنوان مفهوم مرکزی هویت شبکه‌ای در سطح فردی حاکی از آن است که شبکه‌ها بر تغییر الگوی روابط از طریق ویژگی‌هایی مانند تشابه یا ترکیب شبکه، ارتباط با گروه‌ها مختلف در قالب مقایسه رفتارها، اهداف، عملکردها و علایق شخصی افراد و در سطح ارتباطی از طریق تعیین‌کنندگی و تعیین شوندگی نقش‌ها و نیز انتظارات نقشی در قالب وابستگی‌های متقابل نقش‌ها به یکدیگر، رعایت انتظارات و هنجارهای نقشی موثرند. تکرر منابع شناختی و اطلاعاتی در قالب فزونی یافتن ارتباطات، می‌تواند در عین تقویت نظام‌های فرهنگی و اجتماعی از طریق تغییرات در الگوهای رفتاری و هویتی موجب فروپاشی آن‌ها نیز باشد (دانشمند، ۱۳۹۸).

لذا پیشنهاد می‌شود در این زمینه پژوهش‌های کیفی متعددی انجام شود تا شناخت جامع‌تری نسبت به چگونگی تأثیرات فضاهای مجازی بر نگرش و سبک زندگی نوجوانان کسب شود تا بتوان راهکارهای موثرتری را جهت مدیریت مسئله مذکور در نظر گرفت. همچنین نقش شبکه‌های حقیقی (آفلاین) در هدایت نوجوانان در فرایند هویت‌یابی صحیح و مورد تایید نقش قابل توجهی دارد. لذا حمایت‌گری و اهمیت این عامل باید از طریق نهادهای آموزشی و پرورشی به قشر نوجوان انتقال داده شود، تا این قشر بتواند ضمن تمییز امور واقعی از غیر واقعی در ورطه تزلزل و چالش‌های بحران هویتی قرار نگیرد. بنابراین با در نظر گرفتن رشد فزاینده شبکه‌های مجازی، توجه به برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و فرهنگی لازم توسط نهادهای و ارگان‌های مختلف حائز اهمیت است.

منابع

- باقری دولت‌آبادی، علی؛ زارعیان جهرمی، فرج الله. ۱۳۹۲. تأثیر فضای مجازی بر هویت و همبستگی ملی، *مطالعات راهبردی بسیج*، سال شانزدهم، شماره شصتم، صفحات ۱۸۲-۱۴۹.
- پاستر، مارک، عصر دوم رسانه‌ها. ۱۳۷۷. ترجمه غلامحسین صالح‌یار، تهران، موسسه ایران
- دانشمند، پروانه. ۱۳۹۸. *سیالیت هویت و عوامل مؤثر بر آن در شهر تهران (با تأکید بر رویکرد تحلیل شبکه)*، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء (س)
- رضایی، اعظم، ۱۳۹۷، *جایگاه شبکه‌های مجازی در جامعه مدرن*، تهران، آینده‌سازان.
- رهبر مهرپور، بهناز؛ رشیدی، احتشام؛ دانایی، ابوالفضل. ۱۳۹۸. تبیین رابطه شبکه اجتماعی مجازی اینستاگرام و بازتعریف هویت جنسیتی زنان، *پژوهش‌نامه زنان*، دوره دهم، شماره بیست و هشتم، صفحات ۱۱۲-۸۵.
- زارع ابراهیم آباد، اکرم؛ میراسماعیلی، بی بی سادات. ۱۳۹۴. بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی فیس بوک بر تغییر هویت فرهنگی و اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، *مدیریت فرهنگی*، دوره نهم، شماره بیست و هشتم، صفحات ۹۳-۷۳.
- صانع‌پور، مریم، ۱۳۹۰، هویت در عصر رسانه‌های دیجیتال، *رسانه و فرهنگ*، سال اول، شماره دوم، صفحات ۱۳۰-۱۱۵.
- کاروانی، عبداللطیف. ۱۳۹۷. تعامل در فضای مجازی و تأثیر آن بر هویت ملی دانشجویان، *مطالعات ملی*، دوره نوزدهم، شماره دوم، صفحات ۱۲۸-۱۱۳.
- کاستلز، مانوئل. ۱۳۸۳. جامعه شبکه‌ای و هویت جدید، ترجمه محمدرضا معینی، *نشریه مجلس و راهبرد*، سال یازدهم، شماره چهل و سوم، صفحات ۴۵۸-۴۳۱.
- کاستلز، مانوئل و اینس، مارتین. ۱۳۸۴. *گفت و گوهایی با مانوئل کاستلز*، ترجمه حسن چاوشیان لیلا جو افشانی، تهران، نشر نی.
- محمودی، علیرضا؛ محمودی، مجتبی و ترکاشوند، پروین. ۱۴۰۰. *شبکه‌های اجتماعی: ابعاد و مفاهیم*، تهران، ساکو.
- معمار، ثریا؛ عدلی‌پور، صمد، و خاکسار، فائزه. ۱۳۹۱. شبکه‌های اجتماعی مجازی و بحران هویت (با تأکید بر بحران هویتی ایران). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره یکم، شماره چهارم، صفحات ۱۷۶-۱۵۵.
- موسوی، کمال‌الدین؛ جوادی، سمانه. ۱۳۹۶. بررسی نقش استفاده از اینترنت در میزان بروز عادات و خصلت‌های منفی فرهنگی، *مطالعه موردی شهر کاشان*، *مطالعات رسانه‌های نوین*، دوره چهارم، شماره چهاردهم، صفحات ۲۸۱-۲۴۹.
- نیک‌خواه قمصری، نرگس؛ منصوریان راوندی، فاطمه. ۱۳۹۳. تاملی بر رابطه فضای مجازی و هویت جنسیتی مطالعه موردی کاربران اینترنت در شهر کاشان. *مطالعات رسانه‌ای*، دوره نهم، شماره بیست و هفتم، صفحات ۱۲۰-۱۰۷.

یعقوبی دوست، محمود. ۱۳۹۸. جامعه‌شناسی شبکه‌های اجتماعی، تهران، نشر جامعه‌شناسان و روش‌شناسان

- Bartle, R. (2004), *Designing Virtual Worlds*, London: Routledge.
- Boyd, D.& Ellison, N. (2007). Social Network sites”: Definition, History and Scholarship *,Journal of computer Mediated Communication*, 13(1),210-230.
- Castells, M. (2001). *the culture of the internet*. oxford: oxford university press.
- Katz, S.; Marshal, B. (2006). New Sex for Old: Life Style, Consumerism and the Ethics of Aging Well, *Journal of Agibg Studies*, 17(1), 3-16.
- Lee, J. & Bonk, C.J. (2016). Social Network Analysis of Peer Relationships and online Interactions in a Blended class Using Blogs. *Internet and Higher Education*, 28(1), 35- 44.
- Marino, C., Vieno, A., Pastore, M., Albery, I. P., Frings, D., & Spada, M. (2016). Modeling the contribution of personality, social identity and social norms to problematic Facebook use in adolescents. *Addictive behaviors*, 63, 51–56.
- Pempek, T.A., Yermolayeva, Y.A. and Calvert, S.L. (2009) College Students’ Social Networking Experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30(3), 227-238.
- Sapountzi, A.; Psannis, K. E. (2018). Social networking data analysis tools & challenges. *Future Gener. Comput. Syst.*, 86(4), 893–913.
- Wang, J.; Jackson, L.; Wang, H. & Gaskin, J. (2015). Predicting Social Networking Site use: Personality, Attitudes, Motivation and Internet Self-Efficacy. *Personality and Individual Differences*, 80, 119-124.

Virtual social networks and the problem of identity crisis in teenagers

**PhD candidate of Sociology, Social Sciences Department, Faculty of Social Sciences and Economics,
Alzahra University, Tehran, Iran.**

Abstract

Today, the problem of identity crisis in teenagers is known as one of the main challenges of educational institutions in any society. This is worthy of consideration considering the growing activity of teenagers in the field of information and communication technology (especially online networks). Because technological developments and the emergence of new technologies will often create a fluid and unstable identity in users; In other words, when people are exposed to the spread of multiple, diverse, multi-layered and unstable identities in virtual spaces, they redefine their real identity and in this process, people will face many problems in the process of identification. . The current research was done with analytical-descriptive method and using library resources. Its main purpose is to examine and understand the concept of identity crisis and the role of social networks in its emergence. In this regard, while examining the dimensions and characteristics of virtual networks, it explains the relationship between online social networks and the problem of identity crisis in teenagers.

Keywords: Adolescents, social networks, virtual world, communication technologies, identity crisis